

Nordbosyninger og -kantninger

Af Else Østergård

Når man ser de grove nåle, der er fundet i nordboruinerne i Grønland, er det svært at forestille sig dem i brug til syning af tøj. Deres egentlige anvendelse er da også en ganske anden.

I den sydvestlige del af Grønland blev der i 1921 gjort et stort dragtfund på Herjolfsnes kirkegård. Her var de døde blevet begravet indhyllet i deres daglige tøj. Disse Herjolfsnesdragter, som de er blevet kaldt, viser hvordan børn, kvinder og mænd gik klædte i 13- og 1400-årene.

Textilmaterialet fortæller ikke blot kulturhistorie, men viser i høj grad en udviklet teknologi, især i syningen af klædedragten. Skønt alle dragter ikke er bevaret i deres helhed, har vi alligevel nogle gode eksempler på moden gennem to-tre hundrede år. Og selv mindre fragmenter, der ofte netop har overlevet de mange år i den grønlandske jord, fordi de havde sømme, der holdt flere lag tæt sammen og gjorde dem stærke, viser hvordan kvinden i middelalderen syede sit tøj.

Syningen af disse dragter er af en beskaffenhed, der har krævet brug af fine

synåle. At nålene er forsvundet er forståelig. Nu er en kirkegård måske ikke det mest nærliggende sted at finde synåle, skønt andre tekstilredskaber til spinding og vævning er blevet fundet i og omkring kirkeruinerne i Herjolfsnes. Men heller ikke i ruiner fra nordbogårde er der fundet de helt fine synåle, derimod er der bevaret flere nålehuse, små æsker eller hylstre af træ og ben, som har været brugt til opbevaring af disse dyrebare instrumenter.

Middelalderens synåle blev hamret, trukket eller støbt af forskellige metaller som jern, stål, messing og kobber.¹ Ædlere metaller som guld og sølv er også blevet anvendt. Endelig er andre tynde og faste emner som fiskeben og torne tænkelige som nålemateriale. Nålene skulle være spidse, for at de kunne sy de fine sting, vi ser på dragterne, og dertil anvendtes en lille slibesten, en nålebryne. Bl. a. er i Brattahlid fundet en tre centimeter lang rektangulær nålebryne af Igaliko sandsten.² Den er i den ene ende forsynet med et hul igennem en fladere tildannet afslutning. Igaliko sandsten er rødlig og smuk som et

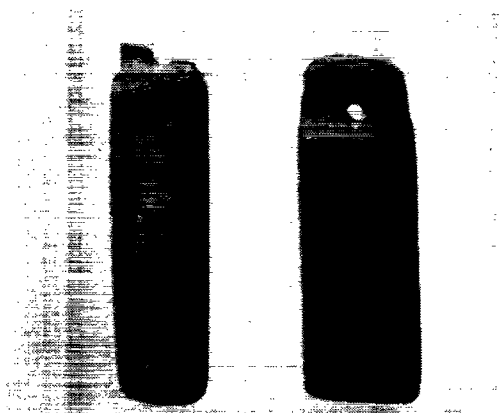

Fig. 1. Nålebryner fra Brattablid. 3 cm høj.
Fot.: Niels Erik Jebrbo.

smykke. Med en snor igennem og hængt om halsen eller ved bæltet parat til brug har den prydet bæreren (fig. 1). I forbindelse med syning er det nærliggende at nævne saksen. I nordboruinerne er der kun fundet en enkelt med krydsede grene som en almindelig skræddersaks. Dog har uldsaksen også været kendt, som det fremgår af et fund fra Sandnes af et træhylster, hvori der er en udhulning i form af en saks med to blade og håndtag formet i et stykke. Også den har som nålene været sjælden, eftersom den har haft sit separate gemme.³

Endnu et tekstilredskab, som har været brugt ved syning, skal nævnes, nemlig sømglatteren eller gnidestenen, der i dette område er lavet af glaseret brændt ler, som det ses af et fund fra Sdr. Igaliko Ø 66.⁴ Med denne har det, som ordene lader forstå, været muligt at glatte og gnide sømme eller tøj.

På Herjolfsnesdragterne er det tydeligt, at sømmene er blevet glattet ud; de

synes næsten pressede som med et dampstrygejern.

Nordboerne har sandsynligvis også brugt at slikja deres tøj, da det er en terminologi, der er velkendt i de to lande, Island og Norge, hvorfra disse udvandrerbønder kom. I Norge var slikji en enkel og effektiv måde at glatte sin hørskjorte på helt op til vor egen tid. Redskaberne var et kæbeben fra en ko, en grisestand og en benpind.⁵ Fra gamle islandske kirkemåldager nævnes slikisteinn blandt kirkens inventar. Den ældste er dateret til år 1179 og er i den forbindelse tolket som et redskab til at glatte kirkens alterduge og andre tekstiler af hør med.⁶

Fund af tilsvarende skeletdele kan tænkes anvendt som slikisteinn, men er ikke bestemt i funktionel henseende.

Til syning behøver man tråd. I nordbotøjet forekommer udelukkende sytråd af uld og altid som to-trådet S-spundet.⁷ Trådenes tykkelse varierer, men ligger i gennemsnit omkring 1 millimeter i diameter. Heraf følger, at de fineste og længste dækhår må være blevet sorteret fra til brug for spinding af sytråd. Ligeledes må det have været en meget erfaren spinderske, der har haft dette specielle arbejde. Det har ikke været for begyndere at spinde en tråd, der sammensnoet med en anden som helhed holder 1 millimeter i tværmål. Den færdige tråd repræsenterede en værdi, som der blev passet på. Tråden blev derfor vundet omkring små specielt formede træpinde, vindsler. En enkelt har indgraverede runer.⁸

Den uld, der var tilgængelig, kom fra det gedehornede får (*Ovis Aries*), som

nordboerne holdt som husdyr. Dette primitive får har en pels med stor forskel i uldkvaliteten. De yderste dækhår er grove, mens de inderste hår, underulden, er finere og blødere. Ligeledes er de yderstliggende skellag på de enkelte fibre forskellige. Indavl og dårlig ernæring af fårene er faktorer, der må tages i betragtning, når man ser på den uld, der er anvendt til vævning og syning af nordbotøjet, da sådanne misforhold kan have givet store ændringer i pelsen. Ulden er sandsynligvis blevet plukket eller rusket af fårene, som tilfældet er i Island og på Færøerne indtil nyere tid.

Udgravningerne i ruinerne indeholder næsten altid ten- og vævevægte samt vævesværd. Textilredskaber, der tydeligt viser, hvordan både tråd og vævning er blevet fremstillet. Import af tøj har ikke desto mindre fundet sted, som det ses i bevarede skriftlige kilder, men kun enkelte fund har indeholdt små-rester af silke, lærred og pels. I Grønland har jordbundsforholdene været mest gunstige for bevaringen af uld, hvilket givetvis har medført, at vi i dag har et noget forvrænget billede af nordboernes påklædning.

Spindingen er foregået med hånden, hvorved fibrene strækkes, paralleliseres og snoes om hinanden. Ulden har forinden været sorteret, eventuelt ved hjælp af uldkamme, idet man på Sandnes mener at have fundet rester af en sådan uldkam.

I vævningerne er kædetrådene *altid Z-spundne* og hovedsageligt af dækhårsmateriale, hvorimod skudtrådene *altid er S-spundne* og af underulden. Trådene er

spundet med en høj snomængde pr. centimeter.

Til vævningen af tøjet er brugt den opretstående vævestol med tynget kæde, der holdes udspændt med vævevægte. Bindingen er med få undtagelser, et par lærredsvævninger, i 2/2 kiper. Når tøjet var vævet blev det skåret eller klippet i det snit, der på det pågældende tidspunkt var toneangivende i det øvrige Europa, enten ved at kopiere dragter, båret af de søfarende handelsmænd, der med deres skibe lagde til ved Herjolfsnes eller måske snarere efter mundtlige beskrivelser. Vi ved ikke præcis, hvordan det har været muligt på et så fjerntliggende sted at følge de skiftende moder, men vi kan i dag sammenligne Herjolfsnesdragterne med bevarede danske kalkmalerier eller andre samtidige illumineerede håndskrifter og deraf se, at nordboerne har formået af fremstille »moderigtigt tøj«.

De ældste dragter har stort set været ens i snit for både kvinder og mænd. Dragten eller kjortlen er fodsidd, den har for- og bagbredde, der når fra skulder til ankel (fig. 2). Bredderne er opsplittede til taljen med en indsat midterkile. Desuden har dragterne sidebredder, nogle kun et par, andre adskillige. En enkelt dragt består af ikke mindre end tolv bredder. Opdelingen i så mange sker nogle gange ved hjælp af falske sømme, som er syninger igennem et stykke tøj, der ikke er adskilt i separate stykker. På islandske blev dragter af denne type i 1300-årene kaldt »fjolgeirung«.

Sidebredderne er ganske smalle fra ærmesøm til midje, hvorefter de skræner kraftigt ud og giver dragten en stor vid-

Fig. 2a. Barnedragt i samme snit som voksendragterne, men uden sidebredder. 50 cm høj. Nyrestaureret.
 Fot.: Niels Erik Jehrbo.

de forneden. Det vil heraf fremgå, at der har været mange enkeltdele til hver dragt, som skulle sys sammen.

Det mest anvendte sting er forsting (risting), der er blevet brugt til sammensyning af bredderne. Disse har under syningen været holdt med retsiderne mod hinanden, og nål og tråd er ført igennem begge lag tøj. Stinglængden, der mange steder er knap en halv centimeter lang, viser at hver sting har krævet to bevægelser med nålen: ned og op igennem tøjet eller måske rettere fra side til side. Syr man lange sømme, som tilfældet har været her, er en arbejdsstilling, hvor syntøjet med sømmerummet opadvendt bliver fastholdt imellem knæene eller med en tung genstand foran sig, yderst be-

D 10593

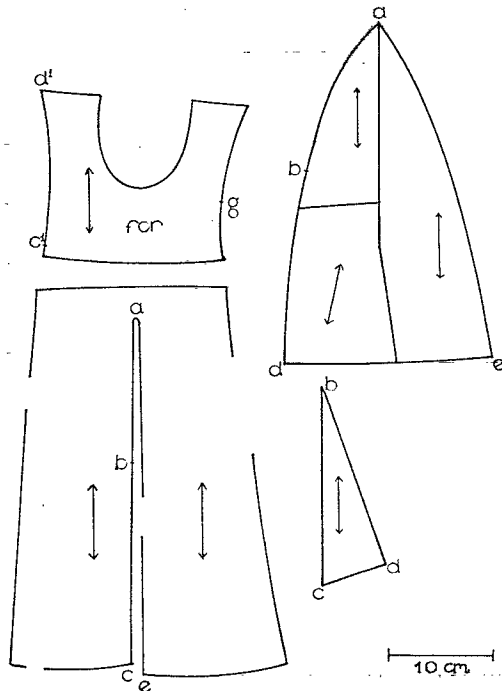
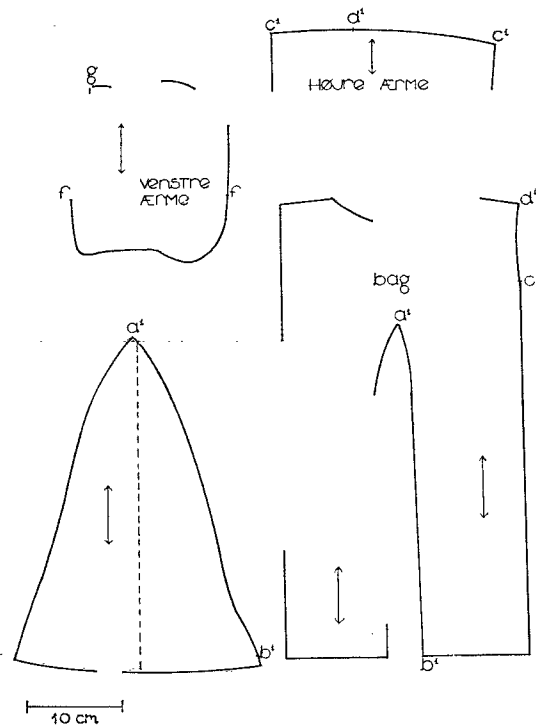

Fig. 2b og c. Opmåling af barnedragten.

D 10593 BARNEDRAGT

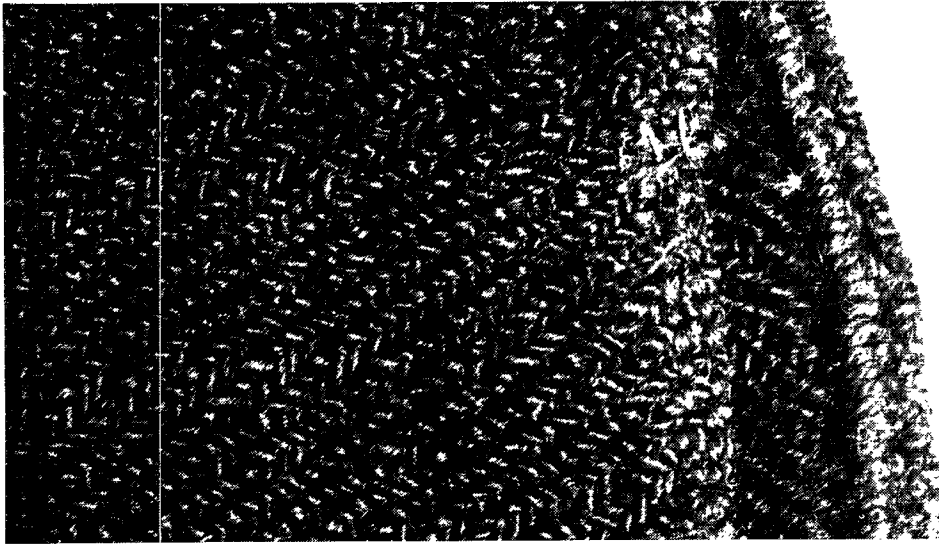

Fig. 3. Detalje af ansigtsåbningen på en strudbætte. På den overstliggende kant ses to rækker priksyning. På den nederstliggende kant ses de tætte kastesting. De lyse tråde er fra en tidligere reparation. Fot.: Niels Erik Jebrbo.

kvem. Nålen føres derefter fra side til side igennem tøjet skiftevis med højre og venstre hånd. Her vil en synål med øjet midt i nålestilken og med to spidse ender være et ideelt redskab. Denne type »synåle« er fundet ved Brattahlid i en stor udgave, tolv centimeter lang og lavet af ben.⁹

Den færdige søm er herefter blevet glattet ud med sømmerummet bredt ud til hver sin side, hvor trævlekanten er hæftet ned imod tøjet med kastesting, der kun er synlige på vrangside. Ved sømmene på de indsatte kiler i hætterne er hele sømmerummet dog presset til den ene side, væk fra kilen, og syet ned på samme måde. De såkaldte falske sømme er syet som de lange dragtsømme, de danner pendant til for dermed at få symmetri i snittet.

En anden brugt syning er »priksømmen«, som forekommer ved kanter på både dragter og hætter. Denne syning

ligger få millimeter fra den yderste kant, hvor tøjet er ombøjet mod vrangside. Stingene er små og tæt syede. Ofte findes der to parallelle rækker med sirligt holdt afstand imellem. På vrangside er trævlekanten skjult af nogle tykke tråde, der som en snor løber indenfor de to rækker priksyning. Trådene holdes på plads med tætte kastesting, der samtidigt hæfter ombøjningen ned mod hætten (fig. 3).

Den smukke afslutningskant tåler at blive set fra begge sider, hvilket sikkert er helt bevidst, idet flere hætter har tydelige slidmærker efter en ombøjning af forkanten væk fra ansigtet, hvorved sømmen på vrangside er blevet synlig. Priksyningen kræver ligesom den almindelige sammensyningssøm to bevægelser med nålen for hvert sting (fig. 4).

Blandt nordbosyningerne ses også tungestinget. På et løsrevet fragment findes denne syning langs en afklippet

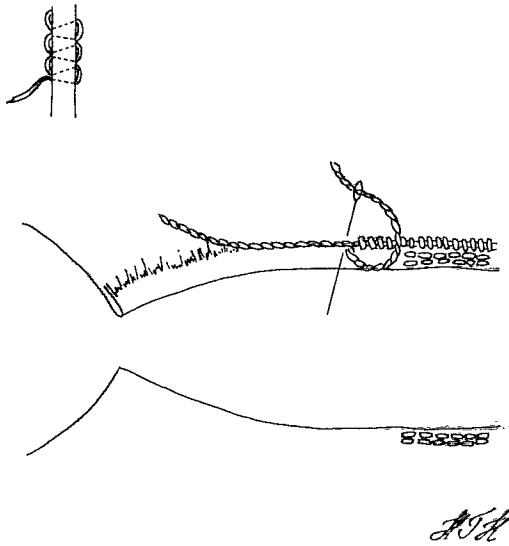

Fig. 4. Tegning, der viser priksømmen.

kant. Stingene når kun en halv centimeter ind i tøjet, og man undrer sig over, at de ved slid ikke forlængst er skredet ud. Men det viser sig, at afklippingskanten forinden er blevet forstærket med en tråd, der i bugter slynger sig fra kanten og en halvanden centimeter ind. Tråden er trukket igennem tøjet på vrangsiden og er kun synlig der (fig. 5). Tungestinget er herefter blevet syet oveni den forstærkede kant. Sømmen er desuden gjort fyldig ved hjælp af tykke tråde, der som ovenfor nævnt, ligger skjult inde under syningen.

Et par dragter har langs nederste kant og ved ærmeslidser en afslutning be-

Fig. 5. Fragment med tungesting set fra vrangsiden, hvor en forstærkningstråd er trukket ind i tøjet.
 Fot.: Niels Erik Jehrbo.

Fig. 6. Detalje af en afslutningskant nederst ved et ærme, hvor to rækker snore følger rundingen ved slidsen.
Fot.: Niels Erik Jehrbo.

stående af to eller tre snore, der placeret ved siden af hinanden følger tøjets kant (fig. 6). Igen er den afklippede kant forinden blevet forstærket, og snorene er derefter blevet hæftet på med lange sting, der på retsiden føres usynligt igennem snorene og ned i tøjet til vrangsiden, hvor stingene ses vinkelret på kanten (fig. 7).

Snorekanten består altså af to eller tre enkeltliggende snore, der ved syningen holdes tæt sammen og ikke, som tidligere beskrevet, af en seksstregenget flettet snor¹⁰ (fig. 8).

Fejltagelsen er forståelig, eftersom de fastsyede snore tilsammen kun måler syv millimeter, og enkelthederne først lader sig afsløre igennem et mikroskop.

Den sammesteds beskrevne »stoppekant« er ligeledes en mistolkning, idet den viser sig at være lavet på en ganske anden måde, end ved stopning. Denne afslutningskant bruges endnu i Island og kaldes slynging.¹¹ Her har traditionen levet videre igennem århundreder, og

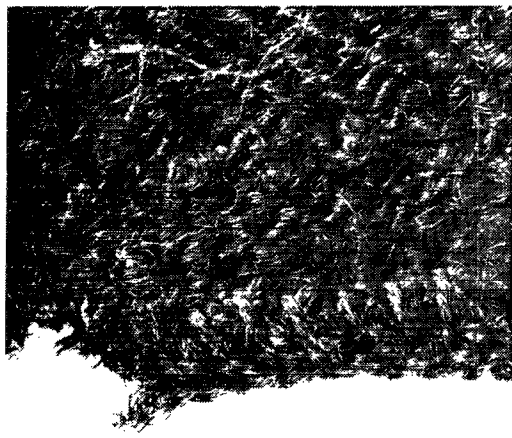
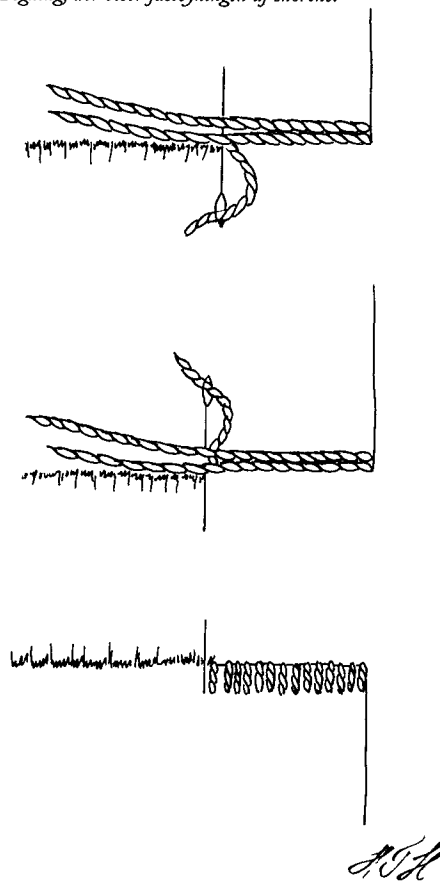
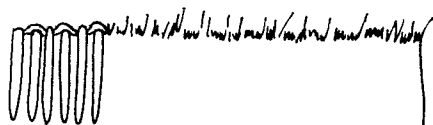
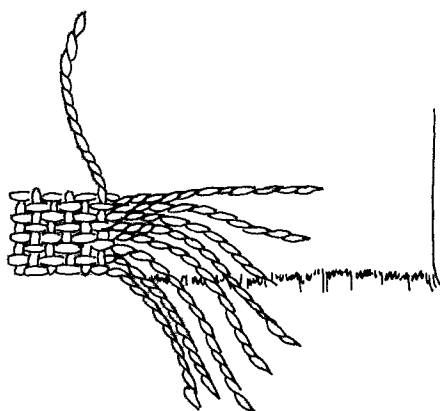

Fig. 7. Afslutningskant nederst på en dragt set fra vrangsiden. Stingene, der holder snorene på plads på retsiden, ligger tæt og vinkelret på kanten. Fot.: Niels Erik Jehrbo.

Fig. 8. Tegning, der viser fastsyningen af snorene.

NEJ

Fig. 9a og b. Detalje af skulderkanten på en hætte med slyngning. Denne smukke vævning/syning, der måler 7 mm i bredden, er meget fint udført.
Fot.: Niels Erik Jehrbo.

den måske ældste slyngning findes på et antependium fra Hólar kirke i Nordisland fra den anden fjerdedel af 1500-årene.¹²

To nordbohætter er blevet registreret med slyngning som afslutning ved kanten på skuldrene (fig. 9).

Slyngning er en kombination af båndvævning og syning, idet skudtråden, der føres igennem skellet i kæde trådene, også udgør sytråden, der hæfter den vævede kant fast på hætten. Parallelt med hættens kant anbringes nogle kæde tråde, der holdes udspændt ved »body-tension« (her mellem fod og hånd). Omkring hveranden kæde tråd knyttes der søller, der med et lille løft danner det ene skel, hvor igennem skudtråden/sytråden føres, det andet skel, kontraskellet, dannes omkring foden.

Denne vævning/syning er en ualmindelig snild afslutningskant, da den helt lukker for trævlerne samtidig med, at den former en afklipping, der går på skrå af tøjet, i en harmonisk runding, som det ses på disse hætter. En dobbelt søm, hvor trævlerne ligger gemt inde i ombøjningen hører også til blandt de registrerede afslutningskanter på nordbotøjet. På et aflangt fragment findes der en halvanden centimeter bred kant ombøjet to gang og syet med sømme stung.

I derige må nordbokvinderne have været, hvis man skal slutte ud fra antal af varierede kanter, de har syet på deres tøj.

En mandsdragt, der i snit adskiller sig fra de øvrige dragter ved at være knækort og knappet foran, har langs åbningen en smal kantning med et stykke tøj,

der er helt forskellig fra det, dragten er syet af. Kantens farve er meget lysere og mere rødlig end den brune farvetone, der kendetegner nordbodragterne. Tøjet i kanten er vævet i en 2/1 kiper med Z-spundne tråde i både kæde og skud, og som helhed må dette kanttøj anses som en fremmed fugl på disse kanter. Men for nordbokvinden har det vel været nærliggende at bruge et stykke »fint« importeret tøj som pynt foran på mandens dragt.

Den korte mandsdragt har tætsidende knaphuller i den øverste del af venstre forstykke, samt tre i den nederste del. I de fodsider dragter findes knaphuller langs ærmeslidsler og de er alle placeret tæt ved yderkanten, men ikke ét af de mange knaphuller har spor af syning. Det er givet, at der har været en syning for ellers ville knapperne forlængst have slidt knaphullerne helt itu. Forklaringen på den manglende syning kan imidlertid være den, at sytråden har været af vegetabilsk art, hør eller hamp, der kun under særlige omstændigheder overlever så mange år i en fugtig jord, og som altså nu er forsvundet. Men det er alligevel mærkeligt, at der til syning af knaphuller ikke er anvendt samme stærke tråd af uld, som er brugt til de øvrige syninger.

Afslutningsvis skal nævnes en kantning, hvor syning har været gjort helt overflødig. På en stunthose forekommer øverst en *opsætningskant*, ovenikøbet med en bevaret stump ægkant ned langs bagsømmen på hosen. En opsætningskant er begyndelsen til en vævning i den opretstående vævestol og er på en måde den vigtigste del, idet der her er lagt det

skel, der i den videre vævning er medbestemmende for tøjets hele beskaffenhed. Den er en forudfremstillet enhed, som indsættes i vævestolen. Et fund fra Tegle i Norge fra 3.–5. århundrede viser et sådant produkt, hvor skudtrådene i kantens ene side er trukket ud i lange løkker, som viklet op i bunter ligger parat til at danne kædetråde i vævestolen.¹³ Vævningen får med denne opsætningskant én lukket kant udover de to ægkanter, og som her på stunthosen er blevet udnyttet (fig. 10).

Opsætningskant, vævevægte og vævning i 2/2 kiper hører sammen og danner en helhed i tekstilforskerens billede af nordiske hjemmeprodukter fra middelalderen. Men med nye arkæologiske tekstilfund fra Lund, det ældste dateret til 1000-årene og med samtidige fund fra Bryggen i Bergen bringes der forstyrrelser i dette billede.¹⁴ Hertil kommet et nyregistreret nordbofund.

Lundmaterialet består blandt andet af tre fragmenter, der alle har opsætningskant sammen med 2/1 kiper – den vævning, der ellers sættes i forbindelse med den horisontale vævestol med tramper.

Når man tidligere har ment, at en 2/1 kiper ikke lod sig væve på en opretstående vævestol (oppstadgogn) med tynget kæde, var det på grund af det ulige antal skel (3), som forekommer i denne binding. Den naturlige ligevægt af vævevægte, som holder kædens to halvdele i balance i lærred og 2/2 kiper er ikke til stede i 2/1 kiper.

Blandt de nyregistrerede nordbotextiler forekommer ét fragment i 2/1 kiper med Z-spundne tråde i kæden og S-spundne i skuddet, en tro nordbo-

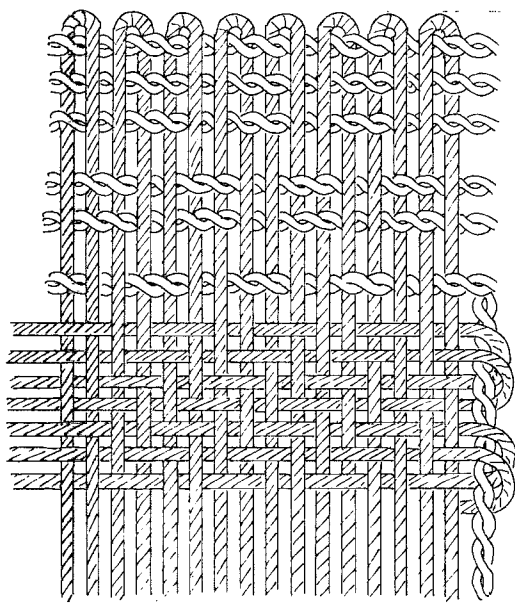

Fig. 10. Schematisk fremstilling af en slygning. De otte kæde tråde, der ligger parallelt med trævlekanten, er her vist som tråden. Ligesom skudtråden/sytråden også er vist afkortet.

kombination, når man ser på trådmateriale og spinding. Dette fund af en ulige kiper her, må betyde, at nordboerne har kunnet væve en 2/1 kiper på den opretstående vævestol. Ved efterlignende forsøg har det da også vist sig muligt.¹⁵ Her fandt man frem til en speciel tendring og en fordeling af vævevægtene, der sikrede, at 2/1 bindingens ulige skel fungerede godt. Selvom man ikke har opnået ligevægt med hensyn til væve-

vægtene i skeldannelsen blev resultatet af vævningen et smukt og jævnt tekstil.

Herjolfsnesdragterne og de mindre fragmenter repræsenterer de fremstillede produkter, men de arkæologiske fund har ikke indeholdt alle de redskaber, der er blevet brugt ved fremstillingen. Modsat findes der redskaber til frembringelse af tekstiler, hvis eksistens er kendt fra andre steder, men som endnu ikke er fundet i Grønland. Her tænkes på brikker til brikvævning. Brikkerne er af ben og fundet i Østerbygden, i gård nr. 71.¹⁶ Og der er redskaber, hvis funktion er ukendt som de mange bennåle i varierende størrelse, der indledningsvis er nævnt.

De kan være til nålebinding, hvor der netop bruges en kraftig nål med øje. I Sverige kaldes denne teknik for nålning og skävning, samme ord som skavd, der betyder nål. I nordboruinerne er der indtil videre ikke fundet nålebindinger, hverken som vanter eller mælkesier, der ellers er velkendte middelalderlige produkter i de øvrige nordiske lande.¹⁷ Store synåle er også blevet anvendt til lukning af textilt pakkemateriale; i nyere tid kaldes en sådan nål for en paknål. Til indpakning af udslibningsgods i et træfattigt land som Grønland kan vævet tøj meget vel tænkes anvendt.

Således foreslået blev de grove nåle alligevel til en slags »synåle«.

Noter:

- 1 Peter Riismøller: Nålemageren i Strandstien. Et middelalderligt metalværksted i Aalborg. Kuml 1960.
- 2 Poul Nørlund og Mårten Stenberger: Brattahlid. M. o. G. 88 Nr. 1. København 1934.
- 3 Aage Roussel: Sandnes and the Neighbouring Farms. M. o. G. 88 Nr. 2. København 1936.
- 4 M. o. G. Bd. 6,3
- 5 Aagot Noss: Før Strykejernet. I. Slikjekjake og gnidestein. By og Bygd. Oslo 1965.
- 6 Oplyst af Elsa E. Guðjónsson.
- 7 S og Z. En tråd er S-snoet eller Z-snoet, når skruelinien for fibre, henholdsvis enkelttrådene i en tvundet tråd, ses som skrårstregerne i bogstaverne S eller Z. Se endvidere Else Østergård: Restaurering og konservering af tekstiler. Bevaring af gamle tekstiler. Nationalmuseet 1978.
- 8 Aage Roussel. København 1936
- 9 Poul Nørlund og Mårten Stenberger. København 1934.
- 10 Poul Nørlund: Buried Norsemen at Herjolfsnes. M. o. G. Bd. 67. København 1924.
- 11 Sigrídur Halldorsdóttir: Slyngdir leppar i Hugor og hönd. Reykjavík 1973.
- 12 Oplyst af Elsa E. Guðjónsson.
- 13 Marta Hoffmann: The Warp-Weighted Loom. Studies in the history and technology of an ancient implement. Oslo 1964.
- 14 Märta Lindström: Textilier. Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. Lund 1976.
- 15 Dette forsøg er udført i 1981-82 på Historisk-Arkæologisk Forsøgscenter i Lejre, som jeg takker for inspirerende samarbejde. Tidligere har Marta Hoffmann på Norsk Folkemuseum, Oslo, gjort tilsvarende forsøg. Se The Warp-Weighted Loom.
- 16 C. L. Vebæk: Vatnahverfi. Nationalmuseets Arbejdsmark 1952.
- 17 Odd Nordland: Primitive Scandinavian Textiles in Knotless Netting. Oslo 1959.

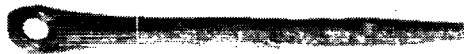
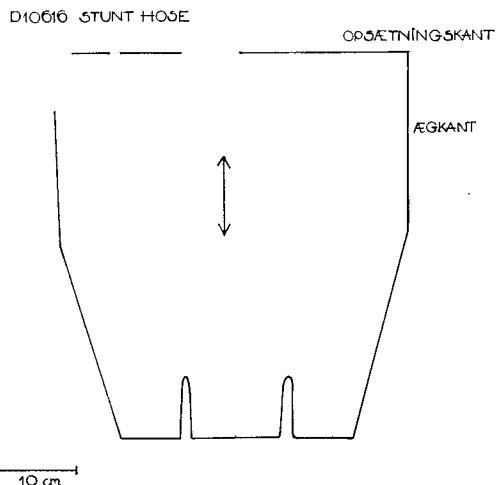

Fig. 11. Bennål, som kan være benyttet til nålebinding.

Opmåling af en stunthose, der foroven har en opsætningskant. Stykket imellem de to slidser har siddet ovenpå foden.

Litteratur

- Guðjónsson, Elsa E.: Icelandic Embroidery. Domestic Embroideries in The National Museum of Iceland. Reykjavík 1973.
- Hoffmann, Martha: The Warp-Weighted Loom. Oslo 1964.
- Holm, G. F.: Beskrivelse af ruiner i Julianehaab Distrikt. 1880. Meddelelser om Grønland bd. 6,3. 1884.
- Lindström, Märta: Textilier. I Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. Lund 1976.
- Nordland, Odd: Primitive Scandinavian Textiles in Knotless Netting. Oslo 1961
- Noss, Aagot: Før Strykejernet. I. Slikjekjake og gnidestein. By og Bygd. Oslo 1965.
- Nørlund, Poul: Buried Norsemen at Herjolfsnes. Meddelelser om Grønland bd. 67. København 1924.
- Nørlund, Poul og Stenberger, Mårten: Brattahlid. Meddelelser om Grønland. bd. 88,1. København 1934.
- Riismøller, Peter: Nålemageren i Strandstien. Kuml 1960.
- Roussel, Aage: Sandnes and the Neighbouring Farms. Meddelelser om Grønland. bd. 88,2. København 1936.
- Vebæk, C. L.: Vatnahverfi. Nationalmuseets Arbejdsmark 1952.
- Østergård, Else: Restaurering og konservering af tekstiler. I Bevaring af gamle tekstiler. Nationalmuseet 1978.